

Shoyimova Komila O‘rol qizi
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya

Maqolada shaxs ismi, etnik guruh nomi, aholi punkti va boshqa geografik nomlar bilan bog‘liq gidronimlarning shakllanishi o‘zbek, ingliz hamda fransuz tilidagi hujjatlashtirilgan misollar asosida qiyoslanadi. Maqsad nom tarkibining tashqi o‘xshashligi bilan tarixiy nomlash manbaini farqlash hamda nomning ko‘chish yo‘nalishini tekshirish mezonlarini belgilashdir. Hudson River, Rivière Jacques-Cartier, Rivière des Hurons, Lac Saint-Charles va Surxondaryo misollarida dalil kuchi turlicha ekani ko‘rsatiladi. Natijada nominatsiya manbasi va oykonim–gidronim munosabatining turli yo‘nalishlari farqlanadi; etimologiyasi tasdiqlanmagan nomlar taxmin sifatida belgilanadi.

Kalit so‘zlar: gidronim, antroponim, etnonim, oykonim, nominatsiya, nom ko‘chishi, toponimik tizim, chog‘ishtirma tahlil.

Аннотация

На документально подтверждённых примерах узбекских, английских и французских гидронимов рассматривается связь названий водных объектов с именами людей, этнических групп, населённых пунктов и других географических объектов. Разграничиваются формальное сходство названий и установленное направление переноса имени; сомнительная этимология не выдаётся за доказанный факт.

Ключевые слова: гидроним, антропоним, этноним, ойконим, номинация, перенос названия.

Abstract

Drawing on documented Uzbek, English and French language examples, this paper examines hydronyms associated with personal names, ethnic labels, settlements and other place names. It distinguishes visible formal similarity from an established historical direction of name transfer. The proposed evidence scale separates confirmed, probable and unresolved naming relations.

Keywords: hydronym, personal name, ethnonym, settlement name, naming motivation, name transfer.

Kirish

Suv obyektining nomi ko‘pincha uning tabiiy belgisi bilangina emas, atrofdagi insoniy va hududiy munosabatlar bilan ham belgilanadi. Shaxs nomi daryo nomiga aylanishi, daryo nomi ko‘l yoki aholi punkti nomiga o‘tishi, etnik guruh nomi esa gidronim tarkibida saqlanishi mumkin. Biroq ikki nomning bir xil shaklda bo‘lishi qaysi biri avval yuzaga kelganini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi. Nomlash sababini tasdiqlash uchun tarixiy qayd, mahalliy qo‘llanish, xarita va vakolatli nomlar reyestrini birga ko‘rish zarur.

Maqolaning maqsadi shaxs, etnik guruh, aholi punkti va boshqa toponim bilan aloqador gidronimlarning nominatsion mexanizmlarini ajratish hamda bu aloqani tekshirishning qiyosiy mezonlarini taklif qilishdir. Obyekt sifatida uch tildagi tanlangan rasmiy va tarixiy nomlar, predmet sifatida ularning manba nomi bilan struktur va semantik munosabati olinadi. Tadqiqot sifat yondashuviga asoslangan: tanlanma uch til gidronimlarining chastotasini ifodalash uchun yetarli emas.

Material va usullar

Materialga o‘zbek tilidan Surxondaryo daryosi va shu nomdagi viloyat, ingliz tilidan Hudson River, fransuz tilidagi Kvebek rasmiy nomlar reyestridan Rivière Jacques-Cartier, Rivière des Hurons, Lac Saint-Charles, Rivière Saint-Charles va Les Hurons nomlari olindi [1–8]. Kvebek materiallari fransuz tilida rasmiylashgan gidronimlarga misol bo‘lib, ularni Fransiya hududidagi gidronimlar bilan aynanlashtirish mumkin emas. Inglizcha Hudson River ham Buyuk Britaniya emas, AQShdagi gidronimdir; qiyoslash mezoni til va nom tuzilishidir.

Deskriptiv, onomastik va qiyosiy usullar qo‘llanildi. Har bir misolda to‘rt savol qo‘yildi: 1) suv obyektining turi qanday; 2) nom tarkibidagi identifikator shaxs, etnik birlik yoki boshqa joy nomi bilan qanday bog‘liq; 3) manba nomning o‘tish yo‘nalishini ochiq tasdiqlaydimi; 4) alternativ tarixiy nom mavjudmi? Dalil darajasi “hujjatda qayd qilingan”, “shaklan bog‘liq, ammo yo‘nalishi ochiq emas” va “bahsli” toifalariga ajratildi.

Shaxs ismlari bilan bog‘liq gidronimlar

Antroponimik nominatsiyada shaxs nomi suv obyektini boshqa obyektlardan ajratadigan xususiy qismga aylanadi. AQSh Milliy bog‘lar xizmati Hudson River nomi sayohatchi Henry Hudson bilan bog‘liqligini qayd etadi [1]. Hozirgi inglizcha shaklda Hudson identifikator, River esa obyekt turini anglatuvchi turdosh komponentdir. Bu misol nomning hujjatlashtirilgan shaxsga nisbat berilishini ko‘rsatadi; ayni daryoning mahalliy xalqlar tomonidan ishlatilgan oldingi nomlari mavjudligi tarixiy nominatsiyaning ko‘p qatlamli ekanini ham eslatadi [2].

Fransuzcha Rivière Jacques-Cartier nomi tarkibida ham shaxsning ism-familiyasi va rivière turdosh komponenti aniq ajraladi. Kvebek toponimika komissiyasining kartochkasi nomning rasmiy shakli, obyekt turi va boshqa mahalliy nom variantini qayd etadi [3]. Shaxs nomi komponentining ko‘rinib turishi uning har bir tarixiy bosqichda qachon va qanday qabul qilinganini avtomatik ochib bermaydi. Shu sabab antroponimni aniqlash bilan nomlash tarixini hujjatlashtirish ikki alohida tadqiqot vazifasidir.

Shaxs nomlari diniy xotira, mahalliy tarix yoki siyosiy xotira bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Lekin Saint-Charles kabi nomdagi “Saint” unsuriga qarab aniq tarixiy shaxsni manbasiz belgilash noto‘g‘ri. Ushbu maqolada bunday birlik shaxsga ishora qilishi mumkin bo‘lgan nom shakli va keyingi nom ko‘chishining materiali sifatida olinadi, uning dastlabki bag‘ishlanish motivi haqida mustaqil hukm chiqarilmaydi.

Etnik birliklar bilan bog‘liq gidronimlar

Etnonimik belgi gidronimga etnik guruhning nomi, laqabi yoki tashqi nomi orqali kirishi mumkin. Rivière des Hurons shaklida Hurons etnik nomi ko‘rinadi. Biroq Kvebek komissiyasi Montérégiedagi shu nomli daryo etimologiyasini noaniq deb belgilaydi va bir necha talqin mavjudligini ko‘rsatadi [4]. Demak, etnik elementning formal mavjudligi daryoni aynan shu guruh nomlaganini yoki u yerda shu guruh yashaganini o‘zi bilan isbotlamaydi.

Etnonimlarni tahlil qilishda endonim va ekzonimni farqlash ham zarur. Rasmiy kartochkada Rivière Jacques-Cartier uchun Wendat tilidagi Yahndawïo’yeh an’anaviy nomi ko‘rsatiladi [3]. Ikki nom bir suv obyektiga tegishli bo‘lishi mumkin, ammo ular turli madaniy va nominatsion an’analarga mansub. Shuning uchun tarixiy hujjatlardagi guruh nomini hozirgi etnik o‘zlik bilan tekshirmay tenglashtirishdan tiyilish kerak.

O‘zbek materialida etnik kelib chiqish haqida tez-tez ilgari suriladigan taxminlar alohida mahalliy yozma va dialektal dalil bilan tekshirilishi lozim. Bir nom tarkibining hozirgi etnonimga o‘xshashi etnonimik etimologiya uchun yetarli emas. Shu metodik talab mavzuga oid o‘zbek mikrogidronimlarini kelgusida arxiv hujjatlari va hududiy so‘rov materiallari bilan tekshirishga yo‘l ochadi.

Aholi punktlari va boshqa toponimlar bilan bog‘liq nomlar

Toponimlar o‘rtasidagi aloqa bir necha yo‘nalishda kechadi: aholi punkti → suv obyekti, suv obyekti → aholi punkti va suv obyekti → boshqa suv obyekti. Har bir yo‘nalish mustaqil tarixiy dalilni talab qiladi. Fransuzcha Les Hurons qishlog‘i haqidagi rasmiy ma’lumot uning Rivière des Hurons bo‘yida joylashganini va nomni shu daryodan olganini bildiradi [5]. Demak, mazkur holatda etnik shaklga ega gidronimdan oykonimga ko‘chish yo‘nalishi hujjatlashtirilgan.

Yana bir aniqlangan yo‘nalish gidronimdan gidronimga ko‘chishdir. Kvebek komissiyasiga ko‘ra Lac Saint-Charles ko‘lining nomi undan oqib chiqadigan Rivière Saint-Charles daryosi nomi bilan bog‘liq [6]. Bu misolda bir obyekt turidan boshqasiga nom ko‘chgan; ko‘l nomidagi Saint-Charles komponenti tarixiy shaxsga bevosita bag‘ishlangan degan xulosa shundan kelib chiqmaydi. Nomning bevosita manbasi daryo nomidir.

O‘zbek tilidagi Surxondaryo nomi daryoga ham, ma’muriy hududga ham tegishli bo‘lib qo‘llanadi; rasmiy gidrologik materialda Surxondaryo viloyatidagi asosiy suv manbai Surxondaryo daryosi sifatida qayd etilgan [7]. Mazkur dalil ikkala obyektning bir xil nomga egaligini va hududiy aloqasini ko‘rsatadi. Ammo aynan qaysi tarixiy davrda qaysi obyekt nomi ikkinchisiga o‘tganini aniqlash uchun bundan qadimiyroq attestatsiyalar kerak. Amudaryo yoki boshqa yirik daryo nomlarini ham shu mezon bilan tekshirish maqsadga muvofiq.

Uch tildagi misollar shu jihatdan umumiyki, identifikator boshqa onomastik birlikka ko‘chib suv obyektining nomi sifatida ishlaydi. Struktur ifoda esa turlicha: inglizcha Hudson River modelida xususiy qism oldinda; fransuzcha Rivière Jacques-Cartier modelida turdosh qism oldinda, Rivière des Hurons birikmasida artiklli bog‘lanish bor; o‘zbekcha Surxondaryo shaklida daryo komponenti nomga qo‘shilib yoziladi. Shakliy farqni nominatsiya manbasining farqi bilan aralashtirmaslik kerak.

Natijalarning qiyosiy umumlashmasi

Nom	Bog‘liq birlik	Manbada aniqlangan munosabat	Dalil maqomi
Hudson River	Henry Hudson	shaxs nomi → daryo nomi	tasdiqlangan [1]
Rivière des Hurons	Hurons etnik nomi	etnik shakl ko‘rinadi; tarixiy sabab bahsli	bahsli [4]
Les Hurons	Rivière des Hurons	daryo nomi → qishloq nomi	tasdiqlangan [5]
Lac Saint-Charles	Rivière Saint-Charles	daryo nomi → ko‘l nomi	tasdiqlangan [6]
Surxondaryo	daryo va viloyat	nom mushtarak, tarixiy yo‘nalish ochiq emas	qisman [7]

Jadval dalil darajasini ham ko'rsatadi: ayrim misolda tarixiy nom ko'chishi vakolatli manbada bevosita yozilgan; ayrimida esa nomning shakli va geografik aloqasi ma'lum, lekin nomlash sababining o'zi noaniq. Bunday farqlash bir xil nomlar zanjirini xato ravishda "birinchi obyekt"dan boshlab chizish xavfini kamaytiradi. Etnik va shaxsga oid nomlar uchun alternativ mahalliy nomlarni ham qayd etish lingvomadaniy tasvirni to'ldiradi.

Xulosa

Shaxs nomiga bog'liq gidronimlarda antroponim identifikator vazifasini bajaradi; etnik birlikli nomlarda formal tarkib tarixiy motivatsiyani har doim ham ochmaydi; aholi punkti va boshqa toponimlar bilan bog'liqlikda esa nomning ko'chish yo'nalishi alohida isbotlanadi. Hudson River antroponimik misol, Rivière des Hurons ehtiyotkor etnonimik talqin, Les Hurons va Lac Saint-Charles esa hujjatlashtirilgan toponimlararo ko'chish namunalaridir. Surxondaryo daryo va viloyat nomining mushtarakligi tarixiy ketma-ketlikni aniqlash uchun qo'shimcha manba zarurligini ko'rsatadi. Keyingi keng korpusli tadqiqotda har bir gidronim uchun manba sanasi, tarixiy shakl, obyekt turi, koordinata, muqobil nomlar va etimologiya dalil darajasini qayd etish tavsiya qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. U.S. National Park Service. Bard Rock: Hudson River name history. <https://www.nps.gov/places/bard-rock.htm>
2. U.S. National Park Service. Indigenous Peoples of this Area. <https://www.nps.gov/vama/learn/historyculture/indigenous-peoples.htm>
3. Commission de toponymie du Québec. Rivière Jacques-Cartier. https://toponymie.gouv.qc.ca/ct/ToposWeb/Fiche.aspx?no_seq=30610
4. Commission de toponymie du Québec. Rivière des Hurons, Saint-Mathias-sur-Richelieu. https://toponymie.gouv.qc.ca/ct/ToposWeb/fiche.aspx?no_seq=29363
5. Commission de toponymie du Québec. Les Hurons. https://toponymie.gouv.qc.ca/ct/ToposWeb/Fiche.aspx?no_seq=35651
6. Commission de toponymie du Québec. Lac Saint-Charles. https://toponymie.gouv.qc.ca/ct/ToposWeb/Fiche.aspx?no_seq=80027
7. O'zbekiston Respublikasi davlat portali. Yer usti suvlari haqida asosiy ma'lumotlar, 2025. https://api-portal.gov.uz/uploads/178/2025/12/18/cabdbdd2-5f3f-ea28-21d4-27423d09e86f_media_.pdf
8. Müller W. Les hydronymes romands et les toponymes qui en sont dérivés: quelques spécimens. Nouvelle Revue d'Onomastique, 2016, 58: 93–104. https://www.persee.fr/doc/onoma_0755-7752_2016_num_58_1_1851

9. Qorayev S. Toponimika. Toshkent, 2006.
https://www.ziyouz.com/books/uzbek_adabiy_tili/Suyun%20Qorayev.%20Toponimika.pdf